

Василь Деревінський

В'ячеслав ЧОРНОВІЛ: дух, що тіло рве до бою

Харків

2017

УДК 32
ББК 66
Д 36

Серія «Гордість нації»
заснована 2015 року

Деревінський В. Ф.

Д 36 В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. — Х.: Віват, 2017. — 496 с.: іл. — (Гордість нації).

ISBN 978-617-690-318-5

ISBN 978-617-690-411-3 (серія)

Доля кидала його в найнижчі низини і підіймала до найвищих висот. Тесляр, редактор, літературний критик, політв'язень, журналіст, кочегар, лідер партії Народний Рух України, ініціатор заснування Української Гельсінської спілки — це все про В'ячеслава Чорновола.

Він був тричі ув'язнений радянською владою, але зумів підняти міжнародну громадськість на захист політв'язнів у Радянському Союзі. Він став депутатом і активно боровся за незалежну українську державу. У чому ж полягає феномен цієї людини? Чи була його смерть політичним замовним убивством? Дізнайтеся відповіді на ці питання вже зараз.

Книжка адресована широкому колу читачів.

УДК 32
ББК 66

ISBN 978-617-690-318-5

ISBN 978-617-690-411-3 (серія)

© В. Ф. Деревінський, текст, 2014

© ТОВ «Видавництво “Віват”», 2017

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ	8
СТАНОВЛЕННЯ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА ЯК ОСОБИСТОСТІ ТА ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА	8
Формування суспільно-політичних поглядів	8
Початок громадсько-політичної роботи	57
Перебування в ув'язненні та на засланні (1972–1985)	116
РОЗДІЛ ДРУГИЙ	146
Редакційно-видавнича діяльність В'ячеслава Чорновола	146
Видання «Українського вісника» у 1970–1972 роках	146
Редактор «Вісника», керівник прес-служби УГС та УНВІС	176
Реорганізація рухівської преси, шеф-редактор «Час-Time» і «Час»	207
РОЗДІЛ ТРЕТІЙ	239
Внесок В'ячеслава Чорновола у становлення громадських та політичних організацій	239
В'ячеслав Чорновіл — організатор правозахисних та громадсько-політичних об'єднань у 1970–1980-х роках	239
Участь В'ячеслава Чорновола у створенні Народного Руху України і перетворенні його на політичну партію	272
Лідер Народного Руху України	305
РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ	357
ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА	357
Розбудова національної державності та місцевого самоврядування	357
Участь у президентських виборах 1991 року	390
Парламентська діяльність В'ячеслава Чорновола	422
ПІСЛЯМОВА	481

ВСТУП

З-поміж багатьох відомих людей, чий внесок в українське національне відродження та утвердження державності треба й необхідно вивчати, виразно окреслюється постать В'ячеслава Чорновола. Вже навіть при першому, загальному ознайомленні з його багатогранною й різнобічною діяльністю вражає широкий спектр інтересів цієї непересічної особистості. Ще за життя він для багатьох став моральним авторитетом, взірцем високого громадянського обов'язку, символом незламності українського духу. Мислення В'ячеслава Чорновола не обмежувалось особистісними, родинними, регіональними чи якимись іншими рамками; для нього характерним було вдаватися до загальноукраїнських категорій. Народившись на Черкащині, ідейно сформувавшись під впливом людей із Києва, Галичини, Донеччини, пізнавши особливості українських земель та зрозумівши необхідність їхньої єдності, він став виразником ідеї соборності України.

З його ім'ям пов'язаний інформаційний прорив до світової спільноти достовірних матеріалів про події в Україні другої половини 1960-х рр., заснування позацензурного журналу «Український вісник», боротьба за права політв'язнів під час перебування в таборах і на засланнях, діяльність із розгортання української національної боротьби у другій половині 1980-х рр. і утвердження та розбудови української державності в 1990-х роках. Як один із організаторів українського суспільно-політичного життя на регіональному і всеукраїнському рівні, В'ячеслав Чорновіл був з-поміж засновників таких важливих та дієвих організацій, як Українська гельсінська спілка, Народний Рух України, брав участь у виборчих кампаніях, підтримував тісні зв'язки із громадсько-політичними діячами з різних країн.

Його політична діяльність та публіцистичні праці сприяли поступу національно-визвольного руху, утвердженню права українського народу на політичне самовизначення, формуванню основ української держави, повноправному членству відродженої країни у світовому співтоваристві. Завдячуючи такій широкомасштабній роботі, він як громадсько-політичний та державний діяч є одним із найвизначніших українських постатей ХХ століття, чия теоретична і практична спадщина залишається доволі актуальною й такою, що становить вагомий інтерес для дослідників.

Важливість вивчення життя та діяльності В'ячеслава Чорновола полягає в тому, що це сприятиме поглибленню осмислення перебігу суспільно-політичних подій другої половини ХХ ст., кращому визначенню внеску співзаснованих чи керованих ним організацій у розвиток українського суспільства, надасть нові дані до біографій багатьох історичних діячів. Висвітлення теоретичної і практичної спадщини В'ячеслава Чорновола дасть змогу зробити висновки щодо її відповідності потребам суспільства та українського національного розвитку для минулого часу й сьогодення. Крім того, аналіз позитивних і вразливих місць його діяльності може надати інформацію для роздумів сучасним політичним діячам.

Актуальність вивчення багатогранної й неординарної особи В'ячеслава Чорновола додатково посилює подекуди неоднозначне сприйняття його як громадсько-політичного діяча. Кардинально протилежні оцінки його ролі й значення в суспільно-політичних процесах України можуть бути спростовані або підтвержені завдяки ретельному вивченню його життєдіяльності.

Про В'ячеслава Чорновола засоби масової інформації регулярно друкували численні матеріали, серед них нерідко ґрунтовні аналітичні публікації. Проте, незважаючи на масштаб його постаті й значний внесок у процес національного відродження і державотворення українського народу, до останнього часу фактично не було наукових досліджень про В'ячеслава Чорновола та його діяльність. Тому нині

історіографічний доробок не вирізняється різноманітністю студій та ґрунтовністю опрацювання тематики. Життєдіяльність В'ячеслава Чорновола як наукова проблема перебуває лише на початковому етапі ретельного дослідницького вивчення. З урахуванням того, що значний період свого життя він боровся за утвердження українських цінностей під час перебування України в складі СРСР, а наступний присвятив розбудові української держави, наявні історіографічні праці певною мірою поділяються на дві групи. До першої належать ті, в яких висвітлена діяльність українського руху Опору в 1960–80-х рр., а до другої — в яких ідеться про українське партійне та державотворче будівництво.

Із розгортанням досліджень про особистість В'ячеслава Чорновола перед громадськістю відкриватимуться раніше не пізнані аспекти його життя та діяльності. Сприятимуть цьому численні та різноманітні матеріали і документи в архівних сховищах центрального й регіонального рівня, а також у персональних зібраннях документів. Цінні матеріали про шкільні та студентські роки В'ячеслава Чорновола зберігаються в Державному архіві Черкаської області, архіві Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Державному архіві Київської області, Державному архіві м. Києва. Життєвий шлях та діяльність В'ячеслава Чорновола відображена в документах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління, Державного архіву Львівської області, Державного архіву Тернопільської області, Архіву Центрального проводу Народного Руху України. Інформативними є матеріали про його громадсько-політичну діяльність 1960–1970-х рр., що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Численні дані про різні періоди життя і моменти діяльності є в Архіві В'ячеслава Чорновола.

Важливе значення для вивчення постаті цього громадсько-політичного діяча становлять також матеріали преси, що є своєрідним літописом сучасності. Завдяки ЗМІ збереглися окремі спогади В'ячеслава Чорновола про життя та діяльність, які мають суттєву цінність, оскільки

постійна напружена праця завадила йому написати детальні спогади чи мемуари.

Цікавим джерелом для дослідження особистості В'ячеслава Чорновола є мемуари та спогади його сучасників. За суттю вони характерні суб'єктивним авторським підходом у відображенні історичних подій, діяльності політичних постатей та перебігу суспільно-політичних процесів. Нерідко в цих джерелах натрапляємо не лише на окремі помилки, а й на пряму фальсифікацію фактів, зумовлену завищенням власної ролі в історичних подіях або зведенням рахунків із політичними противниками автора. Попри означене, мемуарна література містить цінну інформацію, яку неможливо виявити в інших джерелах.

Із поглибленням осмислення особистості В'ячеслава Чорновола ставатимуть зрозумілішими його ідеї та погляди, в усій повноті, динаміці розвитку відкриватиметься його багатоаспектна діяльність, характерніше окресляться його роль і значення в процесі боротьби за національне самоствердження й розбудову української державності. Це буде важливим не лише для наукової спільноти, а й для суспільства в цілому. Воно сприятиме цілісному розумінню цієї непересічної постаті, яка діяла в певний історичний період.

Висловлюю щиро подяку за надання матеріалів, консультації, створення належних умов праці пані Валентині Максимівні Чорновіл, Віктору Михайловичу Даниленку, Володимиру Федоровичу Панібудьласці, Євгену Вікторовичу Перегуді, Миколі Григоровичу Плахотнюку та багатьом іншим, — саме за їхньої допомоги та завдяки їхній підтримці була написана ця книжка.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

СТАНОВЛЕННЯ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА ЯК ОСОБИСТОСТІ ТА ГРОМАДСЬКОГО ДІЯЧА

Формування суспільно-політичних поглядів

Малою батьківщиною В'ячеслава Чорновола була Черкащина, що неодноразово ставала місцем різноманітних подій української історії. Ще з давнини мешканці цього порубіжного з Диким полем краю були постійно готовими захищати свою свободу. Тому волелюбний, непокірний дух залишався характерною ознакою цієї козацької землі.

Достеменно невідомо походження роду Чорноволів. В'ячеслав Максимович вважав, що його предки могли бути гайдамаками, а в попередні часи ходити під штандартами Б. Хмельницького¹, адже найдавніший з відомих його предків — прапрадід Стратін Чорновіл, який жив у першій половині XIX ст., не стерпів запровадження кріпацтва і втік з рідного села Вільхівець (нині Звенигородського р-ну Черкаської обл.) на південь у Бессарабію, влаштувавши перед цим пожежу в поміщицькому маєтку².

Коли втеча задалася, Стратін з'явився за двадцять кілометрів від Вільхівця у вільному від кріпацтва (козацькому) селі Юрківка, де оселився і продовжив рід Чорноволів. Один із його синів — Терентій

Дід В'ячеслава — Йосип Чорновіл, Черкащина, с. Юрківка, кінець 1930-х рр.

Батько В'ячеслава — Максим Чорновіл. 1920-ті рр.

чи Терешко — став зачинателем гілки роду, з якої походив В'ячеслав. Щоб відрізнити представників цього «коліна» від інших Стратонових нащадків, їх називали Терешаками. Батько В. Чорновола — Максим Йосипович — також народився в Юрківці, а одружився з Килиною Харитонівною Терещенко, яка, можливо, належала до одного з відгалужень відомого роду цукрозаводчиків та меценатів Терещенків і походила з того самого Вільхівця, що й прапрадід В'ячеслава — Стратін Чорновіл.

Мати В'ячеслава — Килина Чорновіл (Терещенко). 2 жовтня 1929 р.

¹ Чорновіл В. Твори: в 10-ти т. / упоряд. В. Чорновіл; передм. М. Коцюбинської. — К.: Смолоскип, 2005. — Т. 4. Кн. 2. — С. 912.

² Там само. — С. 290.

У минулому рідне село Чорноволів — Вільхівець було велелюдним торговим містечком, в якому жили українці, поляки, греки, євреї. В ході тривалої національно-визвольної революції середини XVII ст. поселення занепало, хоча його продовжували вважати головним містом особливого староства. Остаточно добробуту населення було завдано непоправного удару після передачі в 1780 р. Вільхівця у власність коронному гетьманові Польщі графові Франциску-Ксаверієві Браницькому. Цим актом вільне українське населення позбавили власності й перетворили на кріпаків. У 1817 р. вільхівецька вотчина була записана в придане графині Софії Браницькій, яка перебувала в другому шлюбі за графом Артюром Потоцьким. На той час у Вільхівці нараховувалося 2819 православних, 23 католики та 115 євреїв³. Неодноразово мешканці Вільхівця виступали проти національного поневолення та важкого соціально-економічного становища протягом XIX та на початку XX століття. У період української революції 1917–1921 рр. вільхівчани брали участь у боротьбі за українську державність. Із окупацією України комуністичною Росією настали чергові складні часи для села, в якому проживало близько 5 тисяч осіб.

Батькам В'ячеслава Чорновола, як і багатьом іншим, довелося зазнати переслідувань з боку окупаційної влади. У 1920-х рр. батьки В. Чорновола закінчили учительські курси й розпочали педагогічну діяльність у сільських школах. Із черговим витком сталінських репресій у 1937 р. арештували і розстріляли брата Максима Йосиповича Петра, який був керівником Уманського надрайонного управління освіти, а раніше належав до партії укапістів. Відтак батько був змушений змінити місце роботи, переїхати в інший район, ховатись, оскільки брат «ворог народу» — це теж «ворог народу». Як і в багатьох сім'ях української сільської інтелігенції того часу, у хаті в сінях висіла торба, в якій була змінна білизна та шматок сала, щоб можна було захопити в останню хвилину, коли будуть брати.

³ Похилевич Л. Сказання о населенных мѣстностях Киевской губернии. — К.: тип. КПЛ, 1864. — С. 392.

У складних обставинах переслідування та очікування арешту в сім'ї Чорноволів 24 грудня 1937 р. в с. Ерки Катеринопільського району Київської (нині Черкаської) області народився другий син, якого назвали В'ячеславом. Не бажаючи пов'язувати долю В'ячеслава з трагічним для родини 1937 р., в офіційних документах днем його народження записали 1 січня 1938 року⁴. Батьки, мабуть, розповіли В'ячеславу про перенесення дати народження, бо в шкільних комсомольських документах фігурує 1937 рік⁵.

Попри те що батьки намагалися відгородити В'ячеслава від реалій життя, не повідомляли правди про основну причину перенесення дати його дня народження, про свої митарства⁶, жахлива дійсність все ж поставала перед ним щовесни, коли потоки води вимивали на недалекому цвинтарі кістки ледь присипаних землею померлих під час голодомору 1932–1933 рр.; В'ячеслав чув правду з поодиноких розповідей сусідів, розумів її з божевільних очей приреченої жінки-сусідки, про яку говорили, що вона зварила сина, аби нагодувати інших дітей⁷.

В'ячеслав пережив голод 1946–1947 рр., що відбивсь у його спогадах як важкі роки. «Весною того року, — писав він, — коли голод став особливо дошкульним, у черзі біля школи від ранку терпляче чекали миски “затерушки” з громадської кухні — свого єдиного денного раціону — мої опухлі від голоду ровесники з неприродно роздутими животами над рахітичними ніжками. Проковтнувши кілька ложок розтертого на воді липкого борошна, плелися додому або й відразу лягали спочити під розлогим берестом, щоб іноді й не встати... Ми, малеча, були тоді дуже близькими до природи: залюбки дерли гнізда й випивали горобині яйця, смажили над вогнем голопуцьків, яким удавалося з тих яєць

⁴ Ковальський В. Политик тоже человек / В. Ковальський // Сегодня. — 1998. — 31 июля.

⁵ Архів Вільхівецької середньої школи. — Шкільний журнал; Державний архів Черкаської області (ДАЧО). — Ф. П-3285, оп. 2, спр. 85, арк. 47.

⁶ Балюк Н. В'ячеслав Чорновіл: «Мені слави не потрібно. Я свій слід в історії України залишив» / Н. Балюк // Високий замок. — 1997. — 19 грудня.

⁷ Чорновіл В. Прах замордованих стукає у наші серця / В. Чорновіл // Час-Тіме. — 1997. — 10–16 квітня.